

CÁC XU HƯỚNG PHÁT TRIỂN CỦA PHÁP LUẬT: CÁCH TIẾP CẬN, KHÁI NIỆM, Ý NGHĨA XÃ HỘI VÀ PHÂN LOẠI (KỲ 2 VÀ HẾT)

VÕ KHÁNH VINH*

3. Phân loại và các loại xu hướng phát triển cơ bản của pháp luật

3.1. Các tiêu chí phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật

Là một hiện tượng phức tạp, đa khía cạnh và đa cấp độ, pháp luật, giống như “mọi cấu thành thành vật chất hoặc tư tưởng, như các nhà nghiên cứu đã lưu ý một cách đúng đắn, là sự thống nhất của vô số phương diện và xu hướng khác nhau”¹, do vậy, việc nhận thức về chúng tất yếu đòi hỏi phải có một cách tiếp cận phân hoá sâu sắc đối với mỗi phương diện và xu hướng. Tuy nhiên, cách tiếp cận phân hoá liên quan đến quá trình nhận thức các xu hướng chỉ có thể thực hiện được trong trường hợp khi trong sách báo khoa học và thực tiễn pháp lý - nhà nước hàng ngày không chỉ có một quan niệm toàn thể, tương ứng về chúng mà còn có sự phân loại rõ ràng về chúng được thực hiện trên cơ sở các tiêu chí khách quan. Tất nhiên, việc phân loại các xu hướng như vậy có thể được tiến hành theo nhiều tiêu chí khác nhau. Theo nghĩa này, việc phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật cũng không ngoại lệ. Phạm vi tiêu chí dựa trên việc phân loại được tiến hành bao gồm các phương diện và khía cạnh đa dạng nhất của vật chất pháp luật, cũng như các trạng thái khác nhau của các hiện tượng đang được xem xét.

Các tiêu chí để phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật bao gồm: *Mức độ hình thành và phát triển của các xu hướng, mức độ độc lập, tự chủ tương đối của chúng*. Theo tiêu chí này, tất cả các xu hướng phát triển của pháp luật dù được xem xét ở cấp quốc gia, khu vực hay toàn cầu đều có thể được phân thành các loại như: *Các xu hướng đã được hình thành, đã tồn tại từ lâu và các xu hướng mới xuất hiện, mới ra đời, biểu hiện ra bên ngoài trong một khoảng thời gian ngắn*.

Căn cứ vào các điều kiện kinh tế, chính trị, xã hội, văn hoá và các điều kiện khác, các xu hướng phát triển của pháp luật thể hiện dưới dạng: Một số xu hướng trong các xu hướng đó đang được sinh ra và đang được hình thành, các xu

hướng ngắn hạn có thể trở thành ổn định và lâu dài, còn các xu hướng khác đã hình thành vững chắc, sau một thời gian nhất định, có thể chuyển đổi từ các định hướng tiềm năng, khả thi của phát triển pháp luật thành những định hướng hiện thực, hoặc đã cạn kiệt sức lực và biến mất.

Có thể lấy xu hướng phát triển pháp luật đã được thiết lập từ rất lâu - *xu hướng hiến định hoá pháp luật ở mức độ pháp luật ở cấp quốc gia* làm ví dụ. Trong hầu hết các hệ thống pháp luật đương đại, ở cấp độ quốc gia, xu hướng này thể hiện trong một thời gian rất dài, đồng thời phát huy tác dụng có lợi cho cả hệ thống pháp luật nói chung và các bộ phận cấu thành riêng lẻ của nó - các yếu tố cấu thành hệ thống pháp luật. Trong nhiều hệ thống pháp luật quốc gia, *xu hướng này như là khả năng tiềm năng* trong sự phát triển của chúng, trong khi đó, ở các quốc gia theo con đường hiến định, xu hướng này đã chuyển từ “xu hướng - khả năng” thành “xu hướng - hiện thực”.

Một ví dụ về xu hướng mới sinh ra trong quá trình phát triển của pháp luật, biểu hiện trong một khoảng thời gian ngắn mang tính lịch sử, là *xu hướng hiến định hoá luật ở cấp độ khu vực*, đặc biệt là ở cấp độ hệ thống pháp luật của Liên minh châu Âu². Mọi người đều biết rằng xu hướng này xuất hiện ở lục địa châu Âu vào những năm 60 của thế kỷ XX như một “xu hướng - khả năng” của việc hiến định hoá hệ thống pháp luật của toàn khu vực châu Âu và cùng với sự hình thành của Liên minh châu Âu vào năm 1992, hệ thống pháp luật của Liên minh này, mặc dù đã có những nỗ lực tăng cường liên tục trong việc nghiên cứu và thông qua hiến pháp của Liên minh châu Âu vào đầu thế kỷ XX, nhưng vẫn như vậy cho đến ngày nay³.

Dựa vào cấp độ xuất hiện và thể hiện, các xu hướng phát triển của pháp luật được phân

* Email: Vokhanhvinh.vass@gmail.com

Giáo sư, Tiến sĩ, Trường Đại học Kiểm sát Hà Nội

² Ratification and Beyond /A. Albi, F. Ziller (eds.) L., *The European Constitutions and National Constitutions*, 2007.

³ Marchenko M.N., Deryabina E.M., *Hệ thống pháp luật Liên minh châu Âu*, Mátxcova, 2012, tr. 139-154 (bản tiếng Nga).

¹ Matuzov N. I., *Những vấn đề hiện nay của lý thuyết pháp luật*, Saratov, 2003, tr. 16 (bản tiếng Nga).

thành các xu hướng phát triển của pháp luật ở phạm vi quốc gia, khu vực và toàn cầu. Cùng với tiêu chí phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật tùy theo mức độ phát triển của chúng, việc phân chia chúng thành nhiều loại khác nhau cũng có thể được thực hiện dựa trên cơ sở các căn cứ như *lĩnh vực xuất hiện và biểu hiện* của chúng cũng như *các thông số phân bố của chúng theo lãnh thổ*⁴.

Dựa vào lĩnh vực xuất hiện và thể hiện, các xu hướng phát triển của pháp luật được phân thành các xu hướng phát triển của pháp luật *trong lĩnh vực kinh tế, chính trị, tư tưởng, xã hội và các lĩnh vực khác* của đời sống xã hội, được trung chuyển với sự hỗ trợ của các quy phạm pháp luật và dưới sự tác động của chúng.

Dựa vào các thông số phân bố của chúng theo lãnh thổ, chúng ta nói đến về các xu hướng phát triển của pháp luật xuất hiện và thể hiện dưới nhiều hình thức khác nhau được phân thành các xu hướng phát triển của pháp luật trên phạm vi lãnh thổ được bao phủ bởi pháp luật quốc gia, khu vực và toàn cầu. Nói cách khác, đó là *các xu hướng phát triển luật ở cấp quốc gia, khu vực và toàn cầu*, không tùy thuộc vào phạm vi thể hiện của chúng.

Dựa vào phạm vi tác động của pháp luật, các xu hướng phát triển của pháp luật có thể được phân thành các xu hướng phát triển của pháp luật nói chung, các xu hướng phát triển của các lĩnh vực pháp luật (pháp luật công và pháp luật tư), các xu hướng phát triển của các ngành pháp luật, các xu hướng phát triển của các chế định pháp luật,...

Ngoài các tiêu chí phân loại các xu hướng phát triển pháp luật nêu trên, còn có *nhiều tiêu chí khách quan và chủ quan khác* để trên cơ sở đó tiến hành phân loại, phân hoá các xu hướng của nó. Bài viết phân tích một số cách phân loại trong các cách phân loại nói trên.

3.2. Phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật theo tiêu chí hệ tư tưởng

Theo tiêu chí này, *tiêu chí mang tính hệ tư tưởng*, hay đúng hơn là *tiêu chí mang tính thể giới quan*, các xu hướng phát triển của pháp luật được phân thành *các xu hướng phát triển của pháp luật thực chứng và tân thực chứng* (chủ nghĩa thực chứng “mềm”), *của pháp luật tự do và tân tự do* (“chủ nghĩa tân tự do”) và các xu hướng phát triển khác của pháp luật.

⁴ Marchenko M.N., *Các xu hướng phát triển của pháp luật trên thế giới đương đại*, Nxb. Prospekt, Mátxcova, 2015, tr. 101 (bản tiếng Nga).

Có thể dễ dàng nhận thấy trong trường hợp này, quan niệm về các xu hướng phát triển của pháp luật, cũng như các tiêu chí để phân loại và phân hoá chúng, phần lớn phụ thuộc vào đặc thù trong việc tiếp nhận pháp luật như một hiện tượng, vào giải quyết vấn đề nhận thức pháp luật và giáo dục pháp luật. Các đặc điểm đánh giá về các xu hướng đang được xem xét, việc “xác nhận” chúng là các xu hướng tiến bộ hay ngược lại, *thoái trào, bảo thủ; có tương lai hoặc không có tương lai,...* cũng phụ thuộc vào điều này⁵.

3.3. Phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật theo tiêu chí phản ánh mức độ và tính chất của mối liên hệ lẫn nhau và tương tác lẫn nhau giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên

Theo tiêu chí này, các xu hướng phát triển của pháp luật thực chứng được phân một cách có điều kiện thành *các xu hướng có mối liên hệ lẫn nhau và tương tác lẫn nhau ở mức độ thấp, trung bình và cao của các hiện tượng đang được xem xét*. Ở mỗi giai đoạn lịch sử phát triển của vật chất pháp lý - nhà nước, mức độ và cùng với nó là tính chất của mối quan hệ lẫn nhau giữa pháp luật thực chứng (thực định) và pháp luật tự nhiên không phải không thay đổi. Tùy theo từng kiểu nhà nước và pháp luật cũng như tùy theo các điều kiện này hay các điều kiện khác đang được hình thành trong xã hội mà mức độ mối liên hệ lẫn nhau và sự tương tác lẫn nhau của các hiện tượng pháp luật này không ngừng thay đổi. Và không chỉ theo hướng mạnh lên và sâu sắc hơn, mà còn ngược lại, theo hướng suy yếu. Tất nhiên, điều này không thể không tác động tương ứng đến các xu hướng phát triển của pháp luật thực chứng, đến nội dung và hình thức biểu hiện của chúng.

Nếu trong giới hạn hình thái kinh tế - xã hội và chính trị của chế độ sở hữu nô lệ, được chứng minh bằng kinh nghiệm chính trị - xã hội thời đó, mối liên hệ lẫn nhau và sự tác động lẫn nhau giữa pháp luật thực chứng và pháp luật phát sinh “từ mệnh lệnh của trí tuệ và bản chất của con người” (sau này được gọi là pháp luật tự nhiên), vì những lý do hiển nhiên, đặc biệt là do việc không thừa nhận nô lệ là một con người (“một công cụ biết nói”), ở mức rất thấp và điều này được phản ánh một cách tương ứng trong các xu hướng phát triển của pháp luật, trong nội dung của chúng các yếu tố của pháp luật thực chứng chiếm ưu thế, thì trong các giai đoạn lịch sử sau này, kể cả thời hiện đại, mối liên hệ lẫn

⁵ Marchenko M.N., *tlđd*, tr. 102 (bản tiếng Nga).

nhau giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên đã trở nên, ít nhất là ở cấp độ pháp lý hình thức, không chỉ chặt chẽ hơn, nhưng cũng dễ thấy hơn. Chẳng hạn, thực tế cho thấy các tư tưởng và luận điểm về pháp luật tự nhiên hiện nay không chỉ được tuyên bố mà còn được ghi nhận về mặt pháp luật và không chỉ trong các văn bản pháp lý thông thường (“hiện hành”) mà còn trong các văn bản quy phạm pháp luật hiến pháp. Ví dụ, chúng ta có thể tham khảo Hiến pháp hiện hành của Việt Nam, trong đó ghi nhận những luận điểm pháp lý tự nhiên, theo đó “mọi người đều có quyền sống”, “mọi người có quyền bất khả xâm phạm về thân thể”, “mọi người có quyền bất khả xâm phạm về đời sống riêng tư, bí mật cá nhân và bí mật gia đình; có quyền bảo vệ danh dự, uy tín của mình”, “mọi người có quyền tự do tín ngưỡng, tôn giáo, theo hoặc không theo một tôn giáo nào”, “mọi người có quyền tự do ngôn luận, tự do báo chí, tiếp cận thông tin, hội họp, lập hội, biểu tình”...⁶.

Sự tiến triển của mối quan hệ lẫn nhau giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên, sự gia tăng mức độ mối liên hệ lẫn nhau và sự tương tác của chúng theo mức độ phát triển của xã hội và nhà nước, tất nhiên, không chỉ tác động tương ứng đến bản thân các hiện tượng pháp lý mà còn đến các xu hướng đang xuất hiện trên nền tảng của chúng.

Theo “kinh nghiệm và quan điểm của các nhà nghiên cứu xuất phát từ sự thống nhất giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên”, cũng như từ luận điểm cho rằng “pháp luật thực chứng sẽ ngày càng trở nên ít cần thiết hơn khi bản thân nó tiếp cận tinh thần và ý nghĩa của pháp luật tự nhiên”⁷, có thể kết luận rằng, khi mối tương quan giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên thay đổi theo hướng có lợi cho pháp luật tự nhiên, thì nội dung của các xu hướng phát triển của pháp luật tự nhiên cũng sẽ thay đổi tương tự⁸.

So với các giai đoạn lịch sử trước đây trong quá trình tiến triển các mối quan hệ lẫn nhau giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên, các xu hướng phát triển của pháp luật thực chứng ở giai đoạn hiện nay chứa đựng một “hệ số” pháp luật tự nhiên lớn hơn nhiều so với các giai đoạn phát triển ban đầu của nó. Ở nghĩa

này, các xu hướng phát triển của pháp luật thực chứng ở giai đoạn hiện nay liên quan đến tiêu chí đang được xem xét là các xu hướng ở cấp độ cao hơn so với các xu hướng phát triển của nó ở các giai đoạn trước đó.

3.4. Phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật theo tiêu chí phản ánh tính chất mâu thuẫn trong mối liên hệ lẫn nhau và sự tương tác lẫn nhau của pháp luật quốc tế, khu vực và quốc gia

Trong các tiêu chí phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật, cần tách ra một tiêu chí phản ánh tính chất mâu thuẫn trong mối liên hệ lẫn nhau và sự tương tác lẫn nhau của pháp luật quốc tế, khu vực và quốc gia. Theo tiêu chí này, các xu hướng phát triển của pháp luật, một mặt, được phân loại một cách có điều kiện thành các xu hướng được hình thành và phát triển phù hợp và cùng với quá trình toàn cầu hóa, khu vực hóa (các xu hướng “quốc tế hóa pháp luật”, các xu hướng “khu vực hóa pháp luật”) diễn ra trong thế giới hiện đại, và mặt khác, các xu hướng gắn liền với pháp luật pháp quốc gia tương đối độc lập và tự chủ mang tính truyền thống, tách biệt tương đối với các hệ thống pháp luật khác. Sự phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật này ở một mức độ nhất định có mối tương quan và được hình thành trong khuôn khổ các quan niệm nhất nguyên và nhị nguyên được biết đến rộng rãi trong luật pháp quốc tế⁹.

Bản chất của quan niệm nhất nguyên, như chúng ta biết, cuối cùng là quy về sự thống nhất của hệ thống luật pháp quốc tế và quốc gia, đồng thời, về mặt logic, là mối tương quan giữa các xu hướng có mối liên hệ lẫn nhau và phụ thuộc lẫn nhau trong sự phát triển của chúng trong điều kiện của toàn cầu hóa và khu vực hóa. Đặc điểm của quan niệm thứ hai - quan niệm nhị nguyên thể hiện ở chỗ, nó xuất phát từ tính độc lập và tự chủ tương đối của pháp luật quốc gia trong mối quan hệ với luật pháp quốc tế¹⁰, và theo đó, từ sự biệt lập của các xu hướng phát triển và hoàn thiện pháp luật này sinh trên cơ sở và trong giới hạn của nó.

Dễ dàng nhận thấy trong trường hợp đầu, định hướng trong việc làm sáng tỏ và phân tích các xu hướng phát triển của pháp luật là mối liên hệ trực tiếp của chúng với các quá trình toàn cầu hóa và khu vực hóa, trong đó, như các lý

⁶ Hiến pháp nước Cộng hòa xã hội chủ nghĩa Việt Nam, Nxb. Chính trị Quốc gia Sự thật, Hà Nội, 2013.

⁷ Ilyin I. A. (Chủ biên), *Lý luận pháp luật và nhà nước*, với lời nói đầu. V. A. Tomsinova, Mátxcova, 2003, tr. 210-213 (bản tiếng Nga).

⁸ Marchenko M.N., *Các xu hướng phát triển của pháp luật trên thế giới đương đại*, tr. 103 (bản tiếng Nga).

⁹ Tunkin G.I. (Chủ biên), *Lý luận luật quốc tế*, L. N. Shestakov, Mátxcova, 2000 (bản tiếng Nga).

¹⁰ Gavrilov V.V., *Khái niệm và sự tương tác lẫn nhau giữa các hệ thống pháp luật quốc gia và quốc tế*, Vladivostok, 2005, tr. 132-138 (bản tiếng Nga).

luận liên quan đã nói đến¹¹, mỗi quốc gia riêng lẻ và đồng thời tương ứng với nó, pháp luật và các xu hướng phát triển của nó ngày càng suy yếu, cuối cùng mất đi tính dân tộc. Ngược lại, trong trường hợp thứ hai, mặc dù chịu ảnh hưởng ngày càng nhiều của các quá trình toàn cầu hóa và khu vực hóa đối với các quốc gia có chủ quyền và hệ thống pháp luật của họ nhưng định hướng làm sáng tỏ và phân tích các xu hướng phát triển của pháp luật vẫn đóng vai trò chủ yếu là đặc điểm quốc gia của họ.

3.5. Phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật theo các tiêu chí khác

Ngoài các tiêu chí nêu trên của việc phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật và trên cơ sở các loại hiện tượng này hay các loại hiện tượng khác, các tiêu chí phân loại khác cũng có tầm quan trọng về mặt lý luận và thực tiễn. Chẳng hạn, theo các tiêu chí phân loại đó, các xu hướng phát triển của pháp luật được phân thành:

a) *Các xu hướng phát triển bản chất giai cấp xã hội của pháp luật*, thể hiện ở sự tiến triển của các quan niệm pháp luật như một hiện tượng giai cấp thuần túy với tư cách là người thể hiện ý chí của giai cấp thống trị ở định hướng thừa nhận nó dưới hình thức một hiện tượng xã hội chung (chủ nghĩa tự do và chủ nghĩa tân tự do) và pháp luật với tư cách là người thể hiện lợi ích của toàn xã hội;

b) *Các xu hướng phát triển các hình thức và nội dung của pháp luật*, chẳng hạn, “trong việc quy các hình thức riêng có của pháp luật quốc tế và pháp luật quốc gia cũng như cái phi pháp luật và sự “xói mòn pháp luật” đi theo về pháp luật”¹²;

c) *Các xu hướng hội tụ ngày càng tăng trong mối quan hệ giữa các họ pháp luật hàng đầu trên thế giới hiện đại - pháp luật La Mã - Đức và pháp luật Anh - Mỹ*¹³, thể hiện ở sự xích lại rõ ràng của chúng dưới nhiều hình thức và định hướng khác nhau. Điều này đặc biệt được thể hiện rõ ràng trên lục địa châu Âu, trong không gian pháp lý của Liên minh châu Âu, nơi pháp luật La Mã - Đức, được đại diện bởi những người mang nó - phần lớn các quốc gia thành viên của Liên minh châu Âu, có mối liên hệ thường xuyên và trực tiếp với pháp luật Anh - Mỹ, được đại diện bởi người đại diện mang tính truyền thống của nó là Vương quốc Anh.

Tất nhiên, các xu hướng hội tụ, bất kể chúng xuất hiện dưới hình thức và định hướng nào, không nên được lý tưởng hóa, càng không nên tuyệt đối hóa, vì cùng với quá trình hội tụ trong khuôn khổ của một thực thể pháp lý siêu quốc gia nhất định ở một số lĩnh vực liên quan, chẳng hạn, với các phương diện tài chính của mối quan hệ giữa các quốc gia thành viên của Liên minh châu Âu và do đó, hệ thống pháp luật của họ, các quy trình trái ngược nhau cũng diễn ra - các quy trình gắn liền với sự khác biệt của họ. Sự khác biệt đó có thể được bắt nguồn không chỉ trong các định hướng tài chính, mà còn trong các lĩnh vực hoạt động chính trị và pháp lý khác của Liên minh châu Âu¹⁴;

d) *Các xu hướng phát triển của pháp luật phát sinh dưới sự tác động của các yếu tố chính trị, xã hội, kinh tế, văn hoá, truyền thống và các yếu tố khác bên ngoài, cũng như những xu hướng phát sinh từ quá trình tự phát triển, tiến triển nội tại của nó...*

Kết luận

1. Nghiên cứu các xu hướng phát triển của pháp luật là vấn đề có ý nghĩa nhận thức phương pháp luận, lý luận và thực tiễn pháp lý quan trọng, là định hướng nghiên cứu mới của luật học, có ý nghĩa xã hội to lớn, làm cơ sở cho việc xây dựng chính sách pháp luật, đặc biệt là xác định mục tiêu của pháp luật và hoàn thiện hệ thống pháp luật ở nước ta hiện nay.

2. Tiếp cận nghiên cứu các xu hướng phát triển của pháp luật là tiếp cận đa ngành, liên ngành, tích hợp, kết hợp tiếp cận tĩnh với tiếp cận động, lý luận với thực tiễn, “cái toàn thể” với “cái bộ phận”, trong đó tiếp cận động là chủ yếu để làm sáng tỏ sự vận động và phát triển của pháp luật; các xu hướng phát triển của pháp luật chịu sự tác động của các yếu tố khách quan và chủ quan.

3. Dưới dạng khái quát nhất, có thể hiểu các xu hướng phát triển của pháp luật là các định hướng đã được hình thành hoặc đang được hình thành của pháp luật, thể hiện sự tiến triển (vận động và phát triển) của vật chất pháp luật nói chung hoặc của các bộ phận cấu thành cụ thể của vật chất pháp luật nói riêng (dưới dạng các lĩnh vực, ngành luật, chế định pháp luật và các bộ phận cấu thành pháp luật khác).

4. Các xu hướng phát triển của pháp luật có các đặc điểm cơ bản là: Các xu hướng phát triển của pháp luật là các xu hướng đã

¹¹ Marchenko M.N., tldđ, tr. 61-100 (bản tiếng Nga).

¹² Ershov V.V., *Các xu hướng phát triển của pháp luật và phi pháp luật*, Tư pháp Nga, 2012, số 7 (75), tr. 7 (bản tiếng Nga).

¹³ Marchenko M. N., tldđ, tr. 246-294 (bản tiếng Nga).

¹⁴ Sachs K., Schmidt-Ahrendts N. Diverging Concepts of the Principle of Competence - Competence // New Developments in the International Commercial Arbitration/Ch. Muller, A. Rigozzi (eds.), Geneva, 2010.

được hình thành hoặc đang được hình thành trong mỗi quốc gia, khu vực và toàn cầu; các xu hướng phát triển của pháp luật trước hết là các xu hướng phát triển của pháp luật thực chứng; các xu hướng phát triển của pháp luật phản ánh tính lịch sử, tính kế thừa, tính hiện tại, tính triển vọng, quan điểm và lợi ích xã hội nhất định; các xu hướng phát triển của pháp luật có các giới hạn về thời gian và không gian nhất định; các xu hướng phát triển của pháp luật là bộ phận không thể thiếu của phát triển pháp luật; các xu hướng phát triển của pháp luật là quá trình chuyển hoá khả năng pháp luật thành hiện thực pháp luật.

5. Có nhiều tiêu chí phân loại các xu hướng phát triển của pháp luật, mỗi cách phân loại đều có ý nghĩa góp phần nhận thức sâu sắc, toàn diện về pháp luật và các xu hướng phát triển của pháp luật. Đó là các tiêu chí như: Mức độ hình thành và phát triển của các xu hướng, mức độ độc lập, tự chủ tương đối của chúng; các điều kiện kinh tế, chính trị, xã hội, văn hoá và các điều kiện khác; lĩnh vực xuất hiện và biểu hiện của chúng cũng như các thông số phân bố của chúng theo lãnh thổ; tiêu chí hệ tư tưởng hay thế giới quan; tiêu chí phản ánh mức độ và tính chất của mối liên hệ lẫn nhau và tương tác lẫn nhau giữa pháp luật thực chứng và pháp luật tự nhiên; tiêu chí phản ánh tính chất mâu thuẫn trong mối liên hệ lẫn nhau và sự tương tác lẫn nhau của pháp luật quốc tế, khu vực và quốc gia và các tiêu chí khác./.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Hiến pháp nước Cộng hoà xã hội chủ nghĩa Việt Nam, Nxb. Chính trị quốc gia Sự thật, Hà Nội, 2013;
2. Võ Khánh Vinh (Chủ biên), *Giáo trình Lý luận chung về Nhà nước và Pháp luật*, Nxb. Công an nhân dân, Hà Nội, 2016;
3. Võ Khánh Vinh, *Triết học pháp luật: Lịch sử và chức năng phương pháp luận*, Nxb. Công an nhân dân;
4. Võ Khánh Vinh, "Cơ chế xích lại gần nhau của các hệ thống pháp luật các quốc gia ASEAN", *Tạp chí Dân chủ và Pháp luật*, số 3/2006;
5. Võ Khánh Vinh, "Toàn cầu hóa và các xu hướng phát triển của pháp luật", *Tạp chí Nhà nước và Pháp luật*, số 7/2017;
6. Võ Khánh Vinh, Võ Khánh Minh, "Về vấn đề phổ quát hóa quyền con người", *Tạp chí Pháp luật về quyền con người*, số 3 (31) - 2023;
7. Hoàng Thị Kim Quế, *Giáo trình Lý luận Nhà nước và Pháp luật*, Nxb. Đại học quốc gia Hà Nội;
8. Nguyễn Minh Đoan, Nguyễn Văn Năm chủ biên, *Giáo trình Lý luận Nhà nước và pháp luật*, Nxb. Tư pháp, Hà Nội 2021;
9. Leist O.E., *Bản chất của pháp luật - Những vấn đề lý luận và triết học pháp luật*, Mátxcova, 2002 (bản tiếng Nga);
10. Matuzov N.I., *Những vấn đề cấp bách của lý luận pháp luật*, Saratov, 2003 (bản tiếng Nga);
11. Gadzhiev G. A., *Bản thể luận pháp luật (nghiên cứu phê phán khái niệm pháp lý về hiện thực)*, Mátxcova, 2013 (bản tiếng Nga);
12. Matuzov N. I., *Những vấn đề cấp bách của lý luận pháp luật*, Saratov, 2003, tr. 15 (bản tiếng Nga);
13. Kapustin A. Ya., *Liên minh châu Âu: Liên kết và luật pháp*, Mátxcova, 2000 (bản tiếng Nga);
14. S. Yu Kashkin (Chủ biên), *Pháp luật Liên minh châu Âu*, Mátxcova, 2004 (bản tiếng Nga);
15. Marchenko M.N., *Các xu hướng pháp triển của pháp luật trên thế giới đương đại*, Nxb. Prospekt, Mátxcova, 2015 (bản tiếng Nga);
16. Marchenko M. N., Deryabina E. M., *Pháp luật của Liên minh Châu Âu: Các vấn đề lịch sử và lý luận*, Mátxcova, 2010 (bản tiếng Nga);
17. Marchenko M.N., *Nhà nước và pháp luật trong các điều kiện toàn cầu hóa*, Mátxcova, 2011 (bản tiếng Nga);
18. Marchenko M.N., Deryabina E.M. *Hệ thống pháp luật Liên minh châu Âu*, Mátxcova, 2012 (bản tiếng Nga);
19. Frank S.L., *Ánh sáng trong bóng tối*, Chelyabinsk, 2011 (bản tiếng Nga);
20. Ilyin I. A. (Chủ biên), *Lý luận pháp luật và nhà nước*, với lời tựa của V. A. Tomsinov, M., 2003 (bản tiếng Nga);
21. Tolochko O. N., "Một số xu hướng phát triển pháp luật kinh tế quốc tế và tác động của chúng đối với sự phát triển của hệ thống pháp luật của Cộng hòa Belarus", *Tạp chí pháp luật Á-Âu*, 2012, số 5 (bản tiếng Nga);
22. Bergel Jean-Louis., *Lý luận chung về pháp luật*, Mátxcova, 2000 (bản tiếng Nga);
23. G. M. Davydov (Chủ biên), *Tính liên kết và kinh nghiệm cải cách pháp luật trong bối cảnh thách thức đối với trật tự pháp lý toàn cầu*, Mátxcova, 2003 (bản tiếng Nga);
24. S. V. Polenina (Chủ biên), *Hệ thống pháp luật Nga trong bối cảnh toàn cầu hóa và hội nhập khu vực: Lý luận và thực tiễn*, Mátxcova, 2006 (bản tiếng Nga);
25. Sheptulin A.P., *Hệ thống các phạm trù phép biện chứng*, Mátxcova (bản tiếng Nga);
26. Vasiliev A. M., *Các phạm trù pháp luật - Các phương diện phương pháp luận của sự việc nghiên cứu hệ thống các phạm trù lý luận pháp luật*, Mátxcova, 1976 (bản tiếng Nga);
27. Ershov V.V., "Xu hướng phát triển của pháp luật và không pháp luật", *Tư pháp Nga*, 2012, số 7 (bản tiếng Nga);
28. Matuzov N. I., *Những vấn đề hiện nay của lý thuyết pháp luật*, Saratov, 2003 (bản tiếng Nga);
29. Tunkin G.I. (chủ biên), L. N. Shestakov, *Lý luận luật quốc tế*, Mátxcova, 2000 (bản tiếng Nga);
30. Gavrilov V.V., *Khái niệm và sự tương tác lẫn nhau giữa các hệ thống pháp luật quốc gia và quốc tế*, Vladivostok, 2005, tr. 132-138 (bản tiếng Nga);
31. *Từ điển tiếng Việt*, Trung tâm từ điển ngôn ngữ, Hà Nội, 1992;
32. *Từ điển tiếng Nga*, Tập IV, Mátxcova, 1984 (bản tiếng Nga);
33. I.T. Frolov (Chủ biên), *Từ điển triết học*, Mátxcova, 2009 (bản tiếng Nga);
34. Siltala R. Law, Truth and Reason. A treatise on Legal Argumentation. N.Y., 2011;
35. *The Planning Theory of Law*, A Critical Reading / D. Canale, G. Tuzet (eds.). N.Y., 2013;
36. Bell D., *The coming of Post- industrial Society*, A Venture in Social Forecasting, N.Y., 1973;
37. *The European Constitutions and National Constitutions. Ratification and Beyond* /A. Albi, F. Ziller (eds.) L., 2007.